

ULUSLARARASI HUKUK¹

Yevgeni B. Paşukanis

Çeviren: Barkın Asal

Uluslararası Hukuk (*ius gentium*, *droit des gens*, *Völkerrecht*) genel olarak devletler arasındaki ilişkileri düzenleyen normların bütünü olarak tanımlanır. İşte şu, tipik bir tanımdır: “Uluslararası hukuk devletlerin birbirleriyle olan karşılıklı ilişkilerinde hak ve yükümlülüklerini tanımlayan normlar bütünüdür.”² Aynı tanımları Alman Hareis, Holtzendorf, Bulmering, Liszt ve Ulman’da, Belçikalı Rivie’de, İngiliz Westlake ve Oppenheim’da, Amerikalı Lawrence’da vd.’nde de buluyoruz.

Ancak bu şekli ve teknik tanımda tabii ki eksik olan, uluslararası hukukun tarihsel, bir başka ifadeyle sınıfsal tabiatına dair bir işarettir. Burjuva hukuk biliminin bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde bu sınıf ögesini saklama çabası oldukça açıktır. Uluslararası hukuk kitaplarında ileri sürülen tarihsel örnekler, *çağdaş uluslararası hukukun, kapitalist devletlerin dünyanın geri kalanı üzerinde hakimiyet kurmak için kendi aralarında verdikleri mücadelenin hukuki biçimi* olduğunu yüksek sesle dile getirmektedir. Bununla beraber burjuvazinin çıkarlarını ifade eden hukukçular, bu yoğunlaşan rekabetçi mücadeleyi mümkün olduğunda sessizlik içinde geçiştirmeyi ve uluslararası hukukun vazifesinin “hiçbir devletin tek başına yapamayacağı şeyi, diğer devletlerin işbirliğiyle, her devlet için mümkün kılmak olduğunu”³ söylerler.

İkinci Enternasyonalin teorisyenleri de burjuva çıkarlarını ifade eden bu hukukçulardan çok uzağa gidemediler. Devletin sınıfsal kavranışını terk edince uluslararası hukuku, sınıfların dışında ve üstünde tekil devletlerin çıkarlarının ortak tanzimi ve barışın sağlanması için bir araç olarak keşfine doğal olarak mecbur oldular.

¹ Mezhdunarodnoe pravo, *Entsiklopediia gosudarstva i prava* (1925-1926), lzd. Kommunisticheskoi akademii, Moscow, vol.2, pp.858-874. Evgeny Pashukanis, *Selected Writings on Marxism and Law* (eds. P. Beirne & R. Sharlet), tr. Peter B. Maggs, London & New York 1980, pp.168-83, 184-5. Çeviriye esas metin <https://www.marxists.org/archive/pashukanis/1925/xx/intlaw.htm#f5>’tan alınmıştır. (Sadece atıf biçimindeki dipnotlar kaynağa, diğer dipnotlar çevirmene aittir.)

² H. Bonfils, *Traité de droit international public* (1894), Rousseau, Paris, p.1.

³ J. Louter, *Le droit international public positif* (1920), Oxford, p.17.

Nitekim meşhur Bernstein⁴ ve aynı ölçüde ünlü Renner⁵ uluslararası hukuka bu bakış açısından yaklaştılar. Bu beylerin ikisi de, büyük bir gayretkeşlikle “uluslararası hukukun barışçıl işlevleri”ni vurguladılar, ama bunu yaparken uluslararası hukukun en geniş kısmının deniz ve kara savaşlarına atıfta bulunduğunu, başka bir ifadeyle açık ve silahlı mücadele şartlarını doğrudan varsaydığını unuttular. Halbuki geriye kalan kısım bile, barış durumuna göndermede bulunsada, gerçekte yine başka bir gizli biçim içinde, aynı mücadeleyi düzenleyen norm ve kurumların anlamlı bir bölümünü ihtiva ediyordu. Emperyalist devletler arasındaki mücadelenin de dahil olduğu bütün mücadeleler, bileşenlerinden biri olarak mübadeleyi de içermek zorundadır. Ve eğer mübadeleler sonuçlandırılıyorsa, bunların sonuçlandırılmasına dair biçimlerin de olması gerekir.

Ama tabii bu biçimlerin mevcudiyeti, bunların ardına saklanmış gerçek tarihsel muhtevaları değiştirmez. Toplumsal gelişimin belirli bir aşamasında bu muhteva, kapitalist devletlerin kendi aralarındaki mücadele olarak kalır. Bu mücadele koşulları altında her mübadele silahlı bir çatışmanın devamı ve bir sonrakinin peşrevidir. Emperyalizmin temel hasleti, işte budur.

Kapitalistler [diye yazar Lenin] dünyayı paylaşırlar; bunu, özel bir kötü niyetten dolayı değil, ama temerküzün ulaştığı seviye onları kar elde etmek için bu yöntemi benimsemeye mecbur kıldığı için yaparlar. Ve dünyayı “sermayeye göre”, “güce göre” paylaşırlar, çünkü meta üretimi ve kapitalizm koşullarında başka bir paylaşım yöntemi yoktur. Ama güç, iktisadi ve siyasi gelişimin düzeyiyle birlikte değişir. Ne olduğunu anlamak için, güçteki değişimlerin hangi meseleleri belirlediğini bilmek icap eder. Bu değişimlerin “sırf” iktisadi mi veya iktisat dışı mı (örneğin askeri mi) olduğu sorusu talidir... Mücadelenin ve anlaşmaların muhtevası sorununun yerine [bir başkasını] koymak⁶, safsata derekesine inmektedir.⁷

⁴ E. Bernstein, **Völkerrecht und Völkerpolitik** (1919).

⁵ K. Renner, **Marxismus, Krieg und Internationale** (1918), Vienna.

⁶ Lenin’in *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* adlı kitabından alıntı olan bu kısımda cümlelerin önemli bir kısmı Paşukanis veya İngilizceye çevirenler tarafından unutulmuş atlanmıştır. Atlanan kısım yerine bu çeviride “bir başkasını” ifadesi eklenmiştir. Halbuki Lenin açık bir biçimde burada “mücadelenin ve anlaşmanın biçimi sorunu (bugün barışçıl, yarın barışçıl olmayan, yarın yine barışçıl olmayan)” sözcüklerini kullanır. Parantez içinde olan “bugün barışçıl, yarın barışçıl olmayan, yarın yine barışçıl olmayan” açıklaması aslında elinizdeki çeviriye esas metinde geçmesine rağmen bağlı bulunduğu sözcüklerin (mücadelenin ve anlaşmanın biçimi sorunu) bulunmaması nedeniyle okuyucunun daha rahat okumasını sağlamak için alıntıdan Türkçe’ye çeviren tarafından çıkarılmıştır. (çev. not)

⁷ V.I Lenin, **Imperialism, the Highest Stage of Capitalism** (1917), LCW, vol.22, p.253.

Renner uluslararası hukukun gelişimini bütün devletlerin genel çıkarlarını teminat altına alan kurumların ihdası olarak tasvir ettiğinde ve bu gelişimin sadece tek bir devletin, Büyük Britanya'nın hırsız ve bencil siyasetiyle geciktiğini göstermeye çalıştığında, safsatacı derekesine inmiş olur. Üstelik o da Avusturya-Almanya Emperyalizmi hizmetinde olmalıdır (Renner'in kitabı İttifak Devletleri, İtilaf Devletleri tarafından mağlup edilmeden önce neşredilmiştir). Diğer taraftan kapitalist devletler arasındaki genel çıkara yönelikmiş gibi görünen antlaşmaların bile gerçekte, antlaşmaya her katılan için, kendi özel çıkarlarını kısıp bir şekilde müdafaa etmek, rakiplerinin etkisinin sirayetini engellemek, tek taraflı ilhaklara ket vurmak için bir araç olduğunu, bir başka deyişle kapitalist rekabet var olduğu sürece var olacak aynı mücadelenin başka bir biçimde sürdürülmesi olduğunu görebiliriz. Buna herhangi bir uluslararası kuruluş, eskiden "antlaşma nehirleri" olarak isimlendirilen nehirler (Ren, Tuna ve Versay Antlaşması'ndan sonra da Elbe ve Oder) üzerindeki seyrüsefer murakabesi için kurulan uluslararası komisyonlar bile örnek olarak verilebilir. Öncelikle şu olguyla başlayalım: Bu komisyonların bizzat terkihi, genellikle savaş sonucudur ve özgül güç ilişkilerini mükemmelen yansıtır. Bu nedenle Dünya Harbinden sonra Almanya ve Rusya Tuna Avrupa Komisyonu'ndan çıkarıldılar. Aynı sırada Ren Komisyonu Strazburg'a taşındı ve Fransızların ellerine düştü. Versay Antlaşması uyarınca, Alman nehirlerinin uluslararası komisyonlar tarafından denetlenen antlaşma nehirlerine dönüştürülmesi galipler arasında ganimetin paylaşılmasına dair bir eylemdi. Fransa, İngiltere ve İspanya'nın çıkarlarının kesiştiği Fas'taki bir liman olan Tanca'nın Uluslararası İdaresi, müşterek işletme ve denetime yönelik aynı tipte bir kuruluştur. Sonuncu ve tipik örnek ise, Almanya [Savaş] Tazminatı Haracını Ödetme Uluslararası Kuruluşu'dur (q.v)⁸: Uzmanların planında öngörölmüş tazminat komisyonu ve her tür denetim mümessilliği. Bir kuvvet şikarı kendi münhasır mülkiyetine geçirmek için kafi derecede güçlü hissettiği anda, uluslararasılaştırmaya karşı harp etmeye başlar (q.v). Nitekim 1883 tarihli Londra Konferansı'nda Çarlık Rusya'sı, Tuna'nın Kili Kolu'nu, 1878 tarihli uluslararası antlaşma⁹ ile meydana getirilmiş Avrupa Komisyonu'nun kontrolü dışına çıkarmayı başarmıştır. Süveyş Kanalı'nın Tarafsızlaştırılmasının Denetimi Komisyonu ise, hiçbir zaman kurulamamıştır: Bu, İngiltere ve Fransa arasında imzalanan ayrı bir antlaşmayla bertaraf edilmiştir; böylelikle sonuncusunun Fas'ı alması karşılığında ilki Mısır üzerinde hareket özgürlüğünü bizzat elde etmiştir (8 Nisan 1904 tarihli

⁸ *Quod vide*: Bakınız. (çev. not)

⁹ Metinde tarih olarak 1889 yazmakla beraber, bunun bir tapaj hatası olduğu açıktır. Tuna üzerinde komisyon kurulmasını kararlaştıran antlaşma 1878 yılında Berlin'de akdedilmiştir. (çev. not)

İngiltere-Fransa Sözleşmesi). Dolayısıyla emperyalist devletler arasındaki dünyanın geri kalanı üzerindeki hakimiyet mücadelesi, ilgili uluslararası kuruluşların tabiatını ve kaderini tanımlayan temel etkindir.

Geriye, görece az sayıda olan dar alanlardaki devletlerarası ihtisas antlaşmaları kalır. Bunlar teknik niteliği haiz olup belirli amaçlı birleşimlere veya örneğin Dünya Posta Birliği gibi uluslararası idari birliklere tekabül eder. Bu kuruluşlar ilk elde idari gruplaşmalar arasındaki mücadele sahnesi olarak işlev görmezler; ancak tali bir konum işgal ederler. Bu kuruluşların çoğunun kökeni 1870 ve 1880'lere, bir başka deyişle kapitalizmin (q.v) tekerci ve emperyalist hususiyetlerini tam olarak hala geliştirmedeği zamana uzanır. O zamandan beri dünyanın paylaşımı için şiddetlenen mücadele o kadar ileri gitmiştir ki kapitalist devletlerin umumi iktisadi ve kültürel ihtiyaçları temin etme kabiliyeti genişlemek yerine daha çok daralmıştır. Bu bakımdan Dünya Harbi açık bir gerilemeyi işaret eder, öyle ki (özellikle) kültürel ve örneğin bilimsel bir dizi bağlantı serisinde çöküşe neden olmuştur.

Bununla birlikte burjuvazinin çıkarlarını ifade eden hukukçular, uluslararası hukuku, tekil devletleri karşılıklı birbirine rapteden ideal bir kültürel topluluğun işlevi olarak tahayyül ederken tamamıyla hatalı değillerdir. Ancak onlar bu topluluğun, benzer sınıf yapılarına sahip farklı devletlerin egemen ve yönetici sınıflarının müşterek çıkarlarını (elbette koşullu ve göreceli bir biçimde) yansıttığını görmezler veya görmek istemezler. Uluslararası hukukun gelişimi ve yayılımı kapitalist üretim biçiminin gelişimi ve yayılımı temelinde vuku bulmuştur. Bununla birlikte feodal çağlarda her Avrupa ülkesinin şövalyelerinin askeri onur kuralları ve buna bağlı olarak birbirleriyle savaşa tutuştuklarında tatbik ettikleri sınıf yasaları vardı; ama şövalyeler bunları sınıflar arası savaşımında, örneğin kasabalıları ve köylüleri bastırmak için kullanmazlardı. Burjuvazinin bütün Avrupa ülkelerindeki zaferi, burjuvazinin umumi ve temel çıkarlarını, bir başka deyişle burjuva mülkiyetini koruyan uluslararası hukukun yeni kurallarını ve yeni kurumlarını tesis edilmesine yol açmak zorundaydı. İşte çağdaş savaş hukukunun anahtarı buradadır.

Feodal Avrupa'da sınıf yapısı, tümü Hristiyanlardan oluştuğu farz edilen cemaat dini kavramıyla aksettirilirken kapitalist dünya aynı amaçla kendi "medeniyet" kavramını yaratmıştır. Devletlerin medeni ve "yarı-medeni", uluslararası toplulukla bütünleşmiş ve "yarı-bütünleşmiş" olarak tasnifi, çağdaş uluslararası hukukun burjuvazinin sınıf hukuku olarak ikinci vasfını açıkça ortaya koyar. Uluslararası hukuk bize kapitalist, burjuva devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerinde tatbik ettikleri biçimlerin bütünü olarak gözükrken dünyanın geri kalanı da onların

tamamlanmış faaliyetlerinin basit bir nesnesi addedilir. Örneğin Liszt “uluslararası topluluğun dışında kalan halklar ve devletlerle mücadelenin savaş hukukuna göre değil, insanlığa duyulan aşk ve Hristiyanlık temelinde muhakeme edilmesi gerek”tiğini öğretir. Bu iddiaların çarpıcılığını değerlendirmek için, sömürge savaşları esnasında bu yüce ilkelerin temsilcilerinin, örneğin Madagaskar’da Fransızların, Güneybatı Afrika’da Almanların, yaş ve cinsiyet ayrımı gözetmeksizin yerel halkı imha ettiği hatırlanmalıdır.

Bu nedenle uluslararası hukukun gerçek tarihsel muhtevası, kapitalist devletler arasındaki mücadeledir. Uluslararası hukuk varlığını, burjuvazinin proletarya ve sömürge ülkeleri üzerindeki hakimiyetini sürdürme olgusuna borçludur. Bu sonuncular, birbirleriyle rekabet halinde bir dizi ayrı devlet-siyasi tröst olarak teşkilatlanmıştır. Sovyet Devletlerinin tarih sahnesine çıkışıyla beraber ise, uluslararası hukuk yeni bir anlam kazanır. İki antagonistik sınıf sistemi arasındaki geçici uzlaşma biçimine bürünür. Bu uzlaşma, bir sistem (burjuva sistemi) hala tam hakimiyetini sağlamaktan aciz olduğu ve diğerinin (proletarya ve sosyalist sistemi) henüz bunu kazanmadığı bir dönemde yürürlüktedir. Bize, geçiş dönemindeki bir uluslararası hukuktan bahsetmenin mümkün görünmesi bu anlamdadır. Bu geçiş döneminin önemi, yok etmeye yönelik (müdahale, abluka, tanımama) açık mücadelenin yerini, olağan diplomatik ilişkilerin ve sözleşmesel mübadelenin alması olgusuna dayalıdır. Uluslararası hukuk sınıflar arası hukuk haline gelir ve yeni işlevine uyum sağlaması kaçınılmaz olarak, bir dizi çatışma ve bunalım biçiminde husule gelir. Geçiş döneminde uluslararası hukuk kavramı Sovyet literatüründe ilk kez E. Korovin tarafından ileri sürülmüştür.¹⁰

Son olarak uluslararası hukuk Sovyet Devletleri’nin devletler arası hukuku olarak tamamıyla başka bir anlamı da üstlenir. Artık arkasında beka için şiddetli bir mücadelenin gizlendiği geçici bir uzlaşmanın biçimi olmayı bir kenara bırakır. Bu yüzden bir önceki dönemin karakteristik özelliği olan uluslararası hukuk ile devlet arasındaki karşıtlık da ortadan kalkar. Resmi olarak bir federasyon veya birlik içinde bütünleşmeyen proletarya devletleri, karşılıklı ilişkilerinde o kadar yakın iktisadi, siyasi ve askeri ittifak görüntüsü sergilemelilerdir ki çağdaş uluslararası hukuk kıstasları tatbik edilemez hale dönüşür.

Uluslararası hukukun hukuki biçimi düşünölmeye başlanınca ilk olarak, muhafazakar kuramın uluslararası hukuki ilişkilerin öznesinin bir bütün olarak devlet ve sadece devlet olarak tahayyöl ettiğini not ederiz. “Sadece devletler,

¹⁰ E. Korovin, *International Law of the Transitional Period* (1924), Moskow.

uluslararası hukukun öznesi, uluslararası hukuki yükümlülüklerin ve yetkilerin hamilidir.”¹¹ Bu bakış açısının gerçek tarihsel ön kabulü, kendi sınırları içinde her birinin tek bir bütün olarak hareket etmesine imkânı veren yeter derecede güçlü merkezi bir iktidara sahip bağımsız devletler sisteminin oluşumudur. “Devletin egemenliği, bir başka ifadeyle üstün konumda bulunan herhangi bir otoriteden bağımsızlık; işte uluslararası hukukun temeli budur.”¹²

Bu ön koşul, tarihsel olarak Avrupa’da ancak Ortaçağın sonlarında, feodal lordların iç direnişini parçalayan ve Papalık otoritesine karşı bağımsızlıklarını pekiştiren mutlak monarşilerin oluşumu zamanında gerçekleşmiştir. Bunun iktisadi zemini, ticaret sermayesinin gelişimiydi. Daimi orduların ortaya çıkması, özel savaşların yasaklanması, devlet işletmelerinin teşviki, gümrük ve sömürge siyaseti, işte bunlar uluslararası hukuk topluluğunun tek öznesi olan devlete dair kuramın merkezini oluşturan gerçek unsurlardır. Tüm Hristiyan devletlerin yüce önderi konumunu talep eden Katolik Kilisesi, Reformasyon’la kati bir darbe aldı. 1648’de Katolikler ile “sapkın” (Protestan) devletler arasındaki eşitliği ilan eden Vestfalya Antlaşması, çağdaş (başka bir ifadeyle burjuva) uluslararası hukukun tarihsel gelişiminin başlıca olgusu olarak böylece tahayyül edilir oldu.

XVII. ve XVIII. yüzyıldaki devrimler aynı yolda daha ileriye adımlar atılmasını sağladı. Devlet yönetimini, özel yönetimlerden ayırma sürecini tamamlayarak siyasi iktidarı özgü bir güce ve devleti de özgül bir özneye çevirdi. Devletin hukuki ilişkileri böylelikle bağımsız bir şekilde işledi ve herhangi bir zaman devlet otoritesinin hamili olan kişilerinkiyle karıştırılmadı. Burjuvazi, kendini devlet aygıtına tabi hale sokunca, otoritenin kamusal tabiatı ilkesine en açık biçimini de verdi. Devletin ancak tam anlamıyla burjuva devleti olarak uluslararası hukukun öznesi haline böylelikle geldiği söylenebilir. Burjuva perspektifinin feodal-pederşahi perspektif üzerindeki galibiyeti, diğerlerinin yanı sıra hanedan antlaşmalarının devlet için bağlayıcı gücünün inkarında ifadesini buldu. 1790’da Fransız Ulusal Meclisi, XV. Louis’nin Fransa’nın mümessili olarak değil, hanedanın mümessili olarak hareket ettiğini ileri sürerek Burbon Hanedanlığı’nın aile antlaşmalarından (1761) kaynaklanan borçları böylece reddetti.

¹¹ F. Liszt, *Das Volkerrecht* (1925), Fleischmann, Berlin, sec.5.

¹² Loening, *Die Gerichtsbarkeit über fremde Souveräne* (1903), sec 83.

Fransız yazarların (Bonfils, örneğin) bu reddi hukuki olarak değerlendirirken aynı sırada Alman mürteci monarşist profesörlerin (Heffken) Ulusal Meclisin bu fiiliyle uluslararası hukuku çiğnediğini düşünmeleri tipik bir durumdur.

Papalık Ortaçağın garip bir kalıntısıdır. 1870’de Kilise İtalya ülkesine dahil olduktan sonra, Papa ülke-dışımıçasına elçiler gönderme ve kabul etme hakkını sürdürdü; bir başka deyişle egemen otoritenin bazı temel vasıflarına sahip oldu. Burjuva çıkarlarını ifade eden hukukçular kendi kuramlarıyla çelişen bu olayı izah etmeye mecbur kaldıklarında, Papalık hükümdarlığının uluslararası benzer bir statüyü işgal ettiğini ve onun dar anlamda uluslararası hukukun öznesi olmadığını genellikle iddia etmişlerdir.

Katolik Kilisesi’nin önderinin uluslararası işlerdeki etkisi, gerçekte tabii ki Milletler Cemiyetinininkinden daha az değildir (q.v). Bütün yazarlar bu sonuncusunu, tekil devletlerin yanında uluslararası hukukun bağımsız öznelere için bir istisna olarak tasnif ederler.

Toplumdan kendini uzaklaştıran ayrı bir güç olarak devlet, nihayet ancak çağdaş burjuva kapitalist dönemde ortaya çıkmıştır. Ama bundan hiçbir şekilde, uluslararası hukuki münasebetlerin güncel biçimlerinin ve uluslararası hukukun tekil kurumlarının ancak en yakın dönemde doğduğu sonucu çıkmaz. Aksine bunların tarihi, sınıflı toplumların en eski dönemlerine ve hatta toplumların sınıf öncesine kadar izlenir. Mübadelenin başlangıçta bireyler arasında değil, kabileler ve topluluklar arası yapıldığı nispette uluslararası hukuk kurumlarının genel olarak hukuki kurumların en eskileri olduğu söylenebilir. Kabileler arası çatışma, toprak kavgaları, hudutlar üzerindeki çekişmeler – ve bu savaşımın unsurlarından biri olarak sözleşmeler – insanlık tarihinin ilk aşamalarında bile bulunur. Iroquoisların ve eski Germanlerin devlet öncesi kabile hayatlarında kabileler arası ittifaklar akdedildiği görülmüştür. Sınıflı toplumun gelişimi ve devlet otoritesinin belirmesi, otoriteler arasında sözleşme ve anlaşmaları mümkün kılmıştır. Firavun II. Ramses ile Hitit Kralı arasındaki akit bu türden günümüze kalmış en eski belgelerden biridir. Diğer ilişki biçimleri de aynı şekilde evrenseldir: Elçilerin dokunulmazlığı; rehine trampası adeti. Esirler için fidye ödenmesi, bazı bölgelerin tarafsızlığı, iltica hakkı da ayrıca belirtilebilir. Bütün bu tatbikat, uzak geçmişteki bütün halklar tarafından biliniyor ve kullanılıyordu. Antik Roma savaş ilanının (*ius fetiale*) çeşitli biçimlerini müşahade etmiş, antlaşmalar imzalamış, elçiler göndermiştir. Yabancı ülkelerin elçileri de dokunulmazlıktan faydalanmışlardır vs. Roma’da özgül bir kâhin-din adamı heyeti bu kurallarla ilgilenmiş; hukuki kuralların çoğunluğu ise o zamanlar Tanrılar tarafından himaye edilmiştir. Bununla birlikte din tarafından

tasdik edilme, bu kuralların bazen en ağır bir şekilde tecavüze uğraması olgusunu engellediği söylenemez.

Diğer yandan uluslararası münasebetlerle alakalı bir dizi kural biçimleniyordu. Bunlar hem kabileler ve halklar arasındaki çatışmaları düzenlemek, hem de farklı klan ve kabilelerin mensubu bireyler arasında ticari mübadeleyi sağlamak için gerekliydi. Akabinde bu kurallar devlet kuruluşlarını içerecek biçimde genişledi. Bu yolla devletler özel hukuku denilen dal inkişaf etti (q.v).

Örneğin Atina'nın altın çağında, burada mukim en az 45.000 yabancı vardı. Bütün medeni haklardan istifade etikleri gibi kendileri aralarından seçilen bir temsilci marifetiyle korunuyorlardı (konsolosluk temsilinin rüşeym hali). Yabancılar sağlanan koruma, burada geçici olarak ikamet eden tacirlere de uygulandı. Aynı olguyu Antik Roma'da yabancılık unsuru taşıyan hukuki davalara bakmak için teşkil edilmiş *praetor peregrinus*¹³ özgül vazifesinde de görürüz. Dahası *actiones fictitiae*¹⁴ isimli dava, yabancılar haklarını müdafaa etme imkânı vermeyen Roma hukuk usullerinin sıkı koşullarının üstesinden gelinmesini sağlamıştır.

Roma hukukçularının kavrayışında kavimler hukuku (*ius gentium*) bugün devletler genel hukuku olarak isimlendirilen hukuk dalı olduğu kadar, yanlış bir şekilde, devletler özel hukuku denen alanı da aynı düzeyde ihtiva ediyordu. Nitekim örneğin Digesta'da şunu okuruz: "Kavimler hukukuna (*ius gentium*) göre, savaşlar yapılır, kavimler bölünür, krallıklar kurulur, mülkiyet dağıtılır, topraklar çevrelenir, binalar inşa edilir ve ticaret, alım-satım, kira sözleşmeleri, borçlar tesis edilir. Tabii ki bunlardan kökenini *ius civile*'den alanları müstesnadır."¹⁵ Bu listeden uluslararası hukukun karakteristik temelini, sadece devletler arasındaki (hudut, savaş, barış vs.) ilişkileri düzenlemesi değil, *ius civile*'ye karşıt olarak yerel hususiyetlerden yoksun, kabilesel ve milli renklerden azade hukuki bir topluluğun zeminini tesis edilmesi olarak sayıldığı gözükmemektedir. Bu evrensel kurallar, mübadele işlemlerinin genel koşullarının yansımından başka bir şey olamazlar; bir başka ifadeyle mülk sahiplerinin eşitliği, mülkiyetin dokunulmazlığı, buna bağlı olarak

¹³ Geleknksel kurama göre *praetor peregrinus* a) yabancılar, b) yabancılar ile Roma vatandaşları arasındaki davalarla ilgilenir. Söz konusu bakış açısı özellikle Pomponius'tan etkilenmiştir. Ancak söz konusu kurumun Roma Cumhuriyeti-İmparatorluğu tarihsel sürecinde aşama aşama farklı anlamlar kazandığı, ilk önce sadece yabancılar arasındaki davalara bakmakla iktifa ederken daha sonra yabancılar ve Roma vatandaşları arasındaki davaları da görmeye başladığına yönelik yorumlar da vardır. David Daube, "The Peregrine Praetor", The Journal of Roman Studies, Vol.41 Part 1 ve 2, 1951, pp.66-70.

¹⁴ *Praetor*'un cari hukuk tarafından kapsanmayan davaları ele almak için başvurduğu başlıca dava türleri *actiones in factum*, *actiones utiles* ve *actiones fictitiae*'dir. *Actiones fictitiae*, *praetor*'un bir kurgu kullanarak bir dava türünün kapsamını genişletmesine denir. (gev. not)

¹⁵ 1,5 Digest, I, I.

zararın tazmini ve sözleşme serbestisi kaidesine indirgenir. -Bütün milletlere içkin hukuk anlamındaki- *ius gentium* ile devletler arasındaki karşılıklı ilişkileri düzenleyen normlar arasındaki rabita, ilk uluslararası hukuk kuramcısı Hugo Grotius (1583-1684) tarafından bilinçli olarak pekiştirildi. Onun bütün sistemi, devletler arasındaki ilişkileri mülk sahipleri arasındaki ilişkiler gibi düşünmesi olgusuna dayanır; mübadele yapılabilmesinin zorunlu koşulunun, başka şekilde ifade edersek özel mülkiyet sahiplerinin arasındaki denk mübadelenin devletler arası hukuki etkileşimin koşulu olduğunu beyan eder. Egemen devletler, eşit haklara sahip bireysel mülk sahipleriyle tamı tamamına aynı şekilde birlikte var olurlar ve birbirlerine karşıt olarak konumlanırlar. Her devlet kendi mülkiyetinden “özgür bir biçimde” istifade ederken bir başka devletin mülkiyetine ancak edim esasına dayalı bir sözleşme vasıtasıyla erişebilir: *Do ut des*.¹⁶

Feodal-pederşahi yapı, ülkesel egemenlik kuramının bir medeni hukuk kisvesine açıkça bürünmesine büyük ölçüde yardım etti. Süzeren veya “Landesherren”ler¹⁷ kendilerini, üzerinde otoritelerinin uzandığı arazilerin sahibi addediyorlardı; kısaca araziler, sahipleri tarafından devredilebilecek özel bir hak olarak düşünülmekteydi. Birbirleriyle rabita kurarlarken, arazileri üzerinde mülkiyetlerinde bulunan şeyler üzerinde tasarrufta bulunur gibi tasarrufta bulunuyorlar ve bunları özel hukuk (Roma) sistemine uygun olarak devrediyorlardı. Bu yüzden daha en başından itibaren birçok uluslararası hukuk kurumu -uluslararası ilişkilerdeki *modi aequiendi dominii* kuramı dahil-¹⁸ özel hukuk kökenlidir. Buna mukabil başka iktisap yöntemleri de tanınmaktaydı: Miras, çeyiz, alım ve satım, takas, işgal ve zamanaşımı.

Grotius’un fikirleri doğal hukuk doktrini ilkeleri üzerinde halef kuramcılar tarafından geliştirilmeye devam etti: Puffendorf (1632-1694), Tomasius (1655-1728), Wolff (1679-1754), Vattel (1714-1767) ve Burkamaki (1694-1748). Bu kuramcılar, hukukun soyut ve felsefi teorisinin temelini attılar. Soyut kavramlara öncelik veren bu ekole karşıt olarak da uluslararası örf ve adetler ile antlaşmaların tedvini ve tasnifi, ayrıca uluslararası tatbikat etütleri başlamıştır. Bu müsbet tarihsel-pragmatik ekolün atası olarak Oxford’da profesörlük yapmış, aynı zamanda deniz mahkemesi hakimi olan Zouch (1590-1669) kabul edilir; Hollandalı Binkerskuch (1673-1743) ve Martens (1756-1821) ise ekolün daha geç mümessilleridir. XIX. yüzyılın ikinci

¹⁶ Vermen için veriyorum. (çev. not)

¹⁷ *Landesherr* kelimesinin çoğulu olup Orta Avrupa’da belirli bir karasal bölgenin en üst siyasi ve yargısal otoritesidir. (çev. not)

¹⁸ Mülkiyeti iktisap şekilleri. Ancak *dominus* kelimesine içkin olarak hükmetme anlamı olduğu da unutulmamalıdır. (çev. not)

yarısında doğal hukuk öğretisi hukukçular arasındaki tanınırlığını yitirmiştir. Bununla birlikte günümüzde hala Grotius'un ortaya attığı bazı deyimler, devletin "temel veya mutlak hakları" görünümü altında uluslararası hukuk kitaplarında varlığını sürdürmektedir. Örneğin Hareis¹⁹ *Institutionen des Volkerrechts* (1888) adlı kitabında, bu tür dört "temel hak" sıralamıştır: Kendini müdafaa hakkı, bağımsızlık hakkı, uluslararası ticaret hakkı, saygı görme hakkı.

Satır satır aynısını Liszt'de de okuruz: "Devletlerin karşılıklı hak ve yükümlülüklerini tanımlayan ve zorlayıcı güce sahip olmak için özgül bir anlaşma tarafından tanınması gerekli olmayan bir dizi hukuki norm doğrudan bu temel fikirden (uluslararası hukuki münasebet) çıkar. – Bunlar, uluslararası hukukun yazılı olmayan bütün kuralları için sıkı bir temel meydana getirir ve hukukun en eski, önemli ve kutsal muhtesasıdır."²⁰ Burada, taraflar arasında eşitlik ilkesiyle tanımlanan medeni hukuk ilişkileri alanından çıkarılan fikirlerle uğraşıldığı açıktır.

Bu analogi belirli bir dereceye kadar genişletilebilir. Burjuva özel hukuku, öznelerinin biçimsel olarak eşit olduğunu varsayar, ancak aynı sırada gerçek bir mülkiyet eşitsizliğine izin verir; bununla beraber burjuva uluslararası hukuku prensipte devletlere eşit haklar tanır, ama gerçekte devletler önem ve güç bakımından eşit değildir. Mesela, her devlet haklarının ihlal edilme durumunda zorunlu addettikleri araçları seçmede biçimsel olarak özgürdür: "Bununla birlikte bir büyük devlet zarara uğradığında buna güç kullanma tehdidi veya hatta doğrudan güç kullanarak karşılık vereceğini belirtirken küçük bir devlet buna sadece pasif bir direnç gösterir veya razı olmak zorunda kalır."²¹ Biçimsel eşitliğin bu kuşkulu faydalarından, kapitalist medeniyeti geliştirmemiş ve uluslararası münasebetlere bir özne olarak değil ama emperyalist devletlerin sömürge politikalarının nesnesi olarak katılan bu uluslar hiç istifade edemezler.

Bununla birlikte medeni hukuk tasarruflarında taraflar arasındaki ilişkiler sadece, nesnelerin mantığından (daha doğru olarak mübadele fiilinin mantığından) neşet ettiğinden değil, ama aynı zamanda bu biçimin yargı ve devlet otoritesi mekanizmasında gerçek bir dayanak ve koruma bulduğundan hukuki bir biçim elde eder. Hukuki var oluş, çıplak olguların müdahalesinden arınmış özgül bir alanda somutlaşır. Hukukçular bunu kendi lisanlarında her sübjektif hakkın objektif bir

¹⁹ Ana metinde bir tapaj hatası olarak Hareis şeklinde yazılmış olmakla beraber, söz konusu kitabın yazarı Karl von Gareis'tir (çev. not)

²⁰ F. Liszt, *International Law* (1913), altıncı basısından Rusça'ya çeviri, ed. By V.E. Grabar, p.81.

²¹ V. E. Grabar, *The Basis of Equality between States in Modern International Law* (1912), Publishing House of the Ministry of Foreign Affairs, book 1.

norma bağlı olduğunu ve özel hukuk ilişkilerinin kamusal bir hukuki düzen sayesinde doğduğunu ileri sürerek ifade eder. Dahası uluslararası hukukta hukuki ilişkilerin öznesi, egemen otoritenin hamili olarak devletlerin kendisidir. Buradan bir dizi hukuki çelişki türer. Uluslararası hukukun varoluşu için devletlerin egemen olması zorunludur (çünkü her durumda egemenlik hukuki ehliyetle eşdeğer tutulur). Eğer ortada egemen devlet yoksa, uluslararası hukuk ilişkilerinin öznesi de yoktur; şöyle de denebilir: Ortada uluslararası hukuk yoktur. Ama öte yandan egemen devletler bulunduğu bu, uluslararası hukuk normlarının hukuki normlar olmadığı anlamına mı gelir? Çünkü aksi takdirde devleti icbar eden, diğer bir deyişle egemenliğini sınırlayan dışsal bir güce sahip olmalıdır. Sonuç olarak uluslararası hukukun var olabilmesi için devletlerin egemen olmaması gerekir. Burjuva hukuk bilimi, bu çelişkiyi çözümlemek için çok fazla ama kısır çaba harcamıştır. Mesela -mevcut Alman Anayasası'nı (Weimar) hazırlayan- Pruess, uluslararası hukuk uğruna egemenlik kavramını kurban etmeye meyletmıştır. Buna karşılık, Zorn ve son olarak Wendell gibi yazarlar devlet-üstü uluslararası hukuk düşüncesini terk etmeye daha eğilimlidir. Fakat bu dogmatik argümanlar gerçeklikte hiçbir şeyi değiştirmez. Uluslararası hukukun varlığı ne kadar etkileyici bir şekilde ispatlanırsa ispatlansın, bir devleti, bir devletin bir bireyi zorladığı kadar kolaylıkla zorlayacak bir örgütlü gücün olmadığı gerçeği olgusal varlığını sürdürür. Burjuva devletleri (ve geçiş döneminde başka sınıfsal yapıya dayalı devletlerin) arasındaki ilişkilerin eşdeğer mübadele zemininde, başka bir ifadeyle hukuki zeminde (karşılıklı tanınması zemininde) sürdürülmesinin tek hakiki teminatı fiili güç dengesidir. Belirli bir güçler dengesinin hudutları dahilinde, farklı sorunlar, ödümler ve mübadele, kısaca hukuk zemininde karara bağlanabilir. O zaman dahi her bir hükümetin çıkarları öyle gerektirdiğinde hukuka başvurduğu ve eğer faydasınaysa bir normu uygulamaktan her şekilde kaçınacağı kaydedilmelidir.²² Hassas dönemlerde, güçler dengesi ciddi oranda sarsıldığında, "hayati çıkarlar" hatta bir devletin beka meselesi gündemde ise, uluslararası hukuk normlarının akıbeti son derece sorunlu bir hale gelir.

Bu durum özellikle finans kapitalin tekelci eğilimlerinden kaynaklanan rekabet mücadelesinin daha önce benzeri görülmemiş ölçüde şiddetlendiği ve bütün dünyanın paylaşılmış olması nedeniyle de bundan sonraki her türlü genişlemenin ancak komşunun elindekini gasp etmek pahasına mümkün olduğu emperyalizm dönemine ilişkindir.

²² L. Oppenheim, *International Law: A Treatise* (1905), Longmans, Green & Co. Vol.I, p.65.

Bunun en iyi gösterimini, iki tarafın da uluslararası hukuku biteviye ihlâl ettikleri 1914-1918 arasındaki son savaş sunmuştur. Bu kadar vahim bir vaziyetteki uluslararası hukukun karşısında burjuva çıkarlarını ifade eden hukukçular sadece, denge ne kadar bozulursa bozulsun mutlaka yeniden tesis edilecektir diyerek avunabilirler: En şedit savaşlar dahi bir noktada barış yoluyla noktalanmalıdır, onlarla yükseltelen siyasi ihtirasların da tedricen uyuşmaları sağlanmalıdır; böylelikle hükümetler de nesnellik ve uzlaşmaya geri dönecektir ve uluslararası hukuk normları da yeniden güç kazanacaktır. Bununla birlikte bu umudun yanı sıra şu olgu uluslararası hukukun müsbet tabiatı lehine argüman olarak ileri sürülecektir: Uluslararası hukuku ihlâl eden her devlet ayrı zamanda ortada bir ihlâl falan olmadığını göstermeye çalışır. Söz gelimi Ullman'da devlet ikiyüzlülüğüne yapılan bu ilginç referansı, uluslararası hukukun müspet tabiyatının bir kanıtı olarak görürüz. Başka bir hukukçu grubu, doğrudan uluslararası hukukun varlığını reddeder. Bunların arasında İngiliz pozitivist hukukbilim okulunun kurucusu Austin de vardır. Austin "hakiki anlamda hukuk"u belli bir otoriteden sadır olan ve itaatsizlik halinde bir tehdit ile güçlendirilmiş bir buyruk şeklinde tanımlarken uluslararası hukuku *contradictio in adjecto*²³ olarak değerlendirir. "Eğer bu, hukuk ise uluslararası değildir; gerçek anlamıyla uluslararası ise hukuk değildir." Gumpłowicz de aynı görüştedir: "Belli bir anlamda uluslararası hukuk aynı bir devletin hukukunun hukuk olmadığı kadar hukuk değildir."²⁴ Lasson, "Uluslararası hukuk normları devlet aklının kendi refahını gözeterek riayet ettiği öyle kurallardır ki hayati faydalar gerektirdiği anda bunlardan sapılabilir."²⁵

Fakat Austin, Lasson, Gumpłowicz ve diğerlerinin bakış açıları burjuva hukuk teorisyenlerinin ekseriyeti tarafından benimsenmez. Uluslararası hukukun açıkça reddi burjuvazinin siyasi çıkarına uygun değildir, onun gerçek yüzünü kitlelere açar ve yeni savaş hazırlıklarına sekte vurur. Emperyalistler açısından pasifizm ve uluslararası hukuk şampiyonluğu görüntüsü vermek daha faydalıdır.

Bu sebeple söz gelimi uluslararası hukuku hakiki anlamda hukuk olarak tanımlamak istemeyen İngiliz yazar Walker,²⁶ Austin'in terminolojik itirazlarını kınayarak "doğru terminolojiyle ifade edilmemiş barış ve pasifizmin hükmetmesine

²³ Nesnenin kendisiyle niteleyen sıfatı arasındaki karşıtlığı belirtmek amacıyla kullanılan latince bir tabir. (çev. not)

²⁴ L. Gumpłowicz, *Allgemeines Staatsrecht* (1907), sec. 415.

²⁵ A. Lasson, *Prinzip und Zukunft des Völkerrechts* (1871), p. 49.

²⁶ T. A. Walker, *A History of the Law of Nations*, n.d., p. 19.

müsaade etmek, dilsel yerindeliğin hukuksuzluk ruhuyla varolmasına izin vermekten daha iyidir!" der.

Uluslararası ilişkilerde zor kültüne dair vaaz veren hukukçular burjuvazi açısından faydasız olduğu gibi (çünkü onun vaaza değil, gerçek zora ihtiyacı vardır) tehlikelidirler de zira bu hukukçular kapitalist toplumdaki çelişkilerin uzlaşmazlığını gizler ve ganimetini elde edip onu sindirmeye çalışan bir hırsızın bile ihtiyaç duyduğu huzur ve sükûneti tehlikeye atarlar.

Marksizm açısından uluslararası hukukun bu nihilist eleştirisi hatalıdır çünkü bir alandaki fetişizmi aşikâr ederken bunu diğer alanlardakileri konsolide etmek pahasına yapar. Uluslararası hukukun bu kırılğan, geçici ve nisbi doğası diğer hukuk türlerinin sert, sağlam ve mutlak doğası ile karşıtlığı üzerinden gözler önüne serilir. Aslında burada bir derece farkı vardır. Zira bir devlet dahilindeki bütün hukuki ilişkilerin yüzde yüz bir devlet "iradesi" tarafından domine edilmesi ancak hukukçuların muhayyilesinde mümkündür. Esasen medeni hukuk ilişkilerinin ağırlıklı bir bölümü öznelerin kendi faaliyetleriyle sınırlandırılan baskıların etkisi altında yürütülür. Dahası, bir ilişkinin hukuki biçiminin onun gerçek ve maddi özünü değiştirmesi ya da tahrip etmesi ancak hukuki fetişizmin bakış açısı benimsenirse düşünülebilir. Aksine belirleyici olan her zaman bu öz"dür. Burjuva devletleriyle ilişkimizin antlaşmalar yoluyla biçimselleştirilmesi, dış politikamızın ve bunun özel bir biçimde devam ettirilmesinin bir parçasıdır. Antlaşmadan kaynaklanan bir yükümlülük ekonomik ve politik ilişkilerin somutlaştırılmasının özel bir biçiminden başka bir şey değildir. Fakat ihtiyaç duyulan somutlaşma düzeyi bir kez elde edildiğinde dikkate alınabilir ve belli sınırlar içinde özel bir inceleme konusu yapılabilir. Bu nesnenin gerçekliği herhangi bir anayasanın gerçekliğinden daha az değildir- ikisi de devrimci bir fırtınanın kopması ile altüst olabilir.

Uluslararası hukukun sistematize edilmesine ilişkin olarak genel ve özel bölümlerin birbirinden ayrılması âdettendir. Bunlardan ilki uluslararası hukukun öznesi olarak devletin teorisini içerir. Burada egemenlik teorisi, egemenliği sınırlandırmanın çeşitli yolları, uluslararası hukuk ve hukuki ehliyet teorileri vb. yer alır. Çoğu risale, devletin otorite, ülke ve nüfustan ibaret üç öğeye ayrılmasına dayalı geleneksel tasniften hareketle bu genel öğeler kapsamında ülkesellik sorunlarını (sınırlar, karasuları, toprak edinme şekilleri vb.) ve nüfus sorunlarını (vatandaşlık, tercih hakkı vb.) ele alır. Özel bölüm, uluslararası hukuk ilişkilerinin biçimi ve örgütlenmesini göz önüne alır. Diplomatik temsil ve konsolosluklar, uluslararası mahkemeler ve diğer uluslararası örgütler, uluslararası antlaşmalar teorisi vb. buraya dahil edilir. Diğer kavramsal alanlar genellikle düzenleyici nitelikteki

hukuki anlaşmalarla düzenlenir (ulaştırma, ticaret, denizcilik, posta ve telgraf, salgın hastalıklarla mücadele, mülkiyetin korunması vb.) Nihayet savaş hukukuna hasredilmiş bölüm gelir. Bunun başlangıcında genellikle uyuşmazlıkların barışçıl çözümleri (tahkim kararları) değerlendirilir. Savaş hukuku kara savaş hukuku, deniz savaş hukuku ve tarafsız devletlerin hak ve yükümlülükleri bölümlerine ayrılabilir.

Uluslararası Hukukun Kaynakları

Devletlerin üzerinde onların davranış kurallarını belirleyecek dışsal bir otorite olmadığı için teknik hukuk anlamında, uluslararası hukukun kaynakları örf-âdet ve antlaşmalardır. Listzt'in fikrine göre, bu iki kaynak tek bir kaynağa indirilebilir - ki bu kısmen hukuk pratiği biçiminde, kısmen ise hukukun anlaşma yoluyla doğrudan ve aleni olarak tesis edilmesi biçiminde ifade bulan "devletlerin genel hukuk ideolojisi" dir. Fakat (a) hangi ideolojinin genel, hangi ideolojinin "hukuksal" olduğunu belirlemek her zaman kolay olmadığından ve (b) farklı devletlerin aynı zamanda ve aynı devletin farklı zamanlardaki pratikleri özdeş olmaktan uzak kaldığından, örfi uluslararası hukukun dahi kaynakları her bir soruda birbirlerinden belirleyici ölçüde farklılaşan "yazar"ların yahut akademisyenlerin fikirlerinden elde edilir. Bu nedenle otoritelerin "ekseriyet" ya da "kahir ekseriyet"ine yapılan atıflara çok sık rastlanır. Eğer bu otoritelerin her birinin bilinçli ya da bilinçdışı olarak kendi devletine faydalı olan yahut öyle görünen tutumları müdafaa ettikleri fark edilirse, herhangi bir ciddi uyuşmazlığın karara bağlanmasında örfi uluslararası hukukun uygulanmasının ne kadar ümitsiz olduğu tahayyül edilebilir.

Antlaşma ve anlaşmalara bağlanmış yazılı uluslararası hukuk normları elbette nispeten daha belirli nitelikleriyle ayrışır. Fakat genel kurallar koyabilecek yahut daha teknik bir dille ifade edilecek olursa objektif uluslararası hukuk yaratabilecek çok az sayıda antlaşma mevcuttur. Bunların en önemlileri Viyana Kongresi'nin (1815) Kararları, 1856 Paris Deniz Hukuku Bildirgesi, 1864 ve 1906 Cenevre Sözleşmeleri, 1899 ve 1907 Lahey Sözleşmeleri, 1909 Londra Deniz Harbi Hukuku Bildirgesi, 1919 Milletler Cemiyeti Misakı, 1921 Washington Konferansı'nın bazı bildirileri vb.dir.²⁷ Fakat bu antlaşmaların bazı bölümleri bütün devletler tarafından değil bir kısmı tarafından akdedildiği için bu antlaşmaların yarattığı normlar -dar anlamıyla- genel uluslararası hukuk normu niteliğine sahip değildir. İmzacı yahut sonradan taraf olan devletler dairesinde etkili olan sadece belirli uluslararası

²⁷ Çeviriye esas metinde bu Antlaşmaların bir kısmının isimlendirmeleri farklı olmakla birlikte, Türkçe literatürdeki kullanımları esas alınarak bir çeviri yapılması tercih edilmiştir. (çev. not)

antlaşmalar mevcuttur. Buna göre, genel kabul gören az sayıda yazılı uluslararası hukuk normu vardır.

Nihayet, uluslararası mahkemelerin, tahkim ve diğer uluslararası örgütlerin kararları sıklıkla uluslararası hukukun kaynağı olarak gösterilir. Anglo-Sakson hukukçular, özellikle ganimet davalarında ve uluslararası öneme sahip konuları ele alan iç mevzuatta ulusal mahkemelerin yargı uygulamalarını da bu listeye eklerler.